

<https://doi.org/10.70728/a.series.ijt.v08.i06.053>

TARIX FALSAFASIDA TARAQQIYOT G‘OYASINING NAZARIY-TAHLILIIY ASOSLARI

Ergashev Ozodbek Shavkatovich

Falsafa fanlari falsafa doktori (PhD)

Andijon davlat texnika instituti

Tillar va gumanitar fanlar kafedrası

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarix falsafasining muhim nazariy masalalaridan biri hisoblangan taraqqiyot g‘oyasining shakllanishi va rivojlanishi tahlil qilinadi. Insoniyat tarixini anglashda taraqqiyot tushunchasining o‘rni, uning antik davrdan to zamonaviy falsafiy qarashlargacha bo‘lgan evolyusiyasi ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, tarixiy jarayonlarning harakatlantiruvchi omillari, sivilizatsiyalar taraqqiyoti va ijtimoiy o‘zgarishlarning falsafiy talqinlari tahlil etilgan. Tadqiqot natijalari tarixiy taraqqiyotni tushunishda turli falsafiy yondashuvlarning ahamiyatini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: tarix falsafasi, taraqqiyot, sivilizatsiya, ijtimoiy taraqqiyot, tarixiy jarayon, modernizatsiya, qadriyatlar, inson omili.

Аннотация. В данной статье анализируется становление и развитие идеи прогресса, которая считается одним из важных теоретических вопросов философии истории. Рассматривается роль понятия прогресса в понимании истории человечества, его эволюция от античности до современных философских взглядов. Также анализируются движущие факторы исторических процессов, философские интерпретации развития цивилизаций и социальных изменений. Результаты исследования демонстрируют значимость различных философских подходов в понимании исторического развития.

Ключевые слова: философия истории, развитие, цивилизация, социальное развитие, исторический процесс, модернизация, ценности, человеческий фактор.

Abstract. This article analyzes the formation and development of the idea of progress, which is considered one of the important theoretical issues in the philosophy of history. The role of the concept of development in understanding human history and its evolution from antiquity to modern philosophical views is examined. It also analyzes the driving factors of historical processes, the development of civilizations, and philosophical interpretations of social changes. The research findings demonstrate the significance of various philosophical approaches in understanding historical development.

Keywords: philosophy of history, development, civilization, social development, historical process, modernization, values, human factor.

Kirish. Tarix falsafasi jamiyatning o‘tmishi, buguni va kelajagini o‘rganib, tarixiy jarayonlarning mohiyati, sabab-oqibatlari va taraqqiyot qonuniyatlarini tahlil qiladi. U tarixni anglashning nazariy-metodologik asoslarini shakllantiradi. Qadimgi Sharq va G‘arb mutafakkirlari tarixni turlicha talqin qilgan: antik faylasuflar uni tabiiy-ijtimoiy jarayon sifatida, o‘rta asrlarda esa ilohiy iroda bilan bog‘liq holda tushuntirishgan. Uyg‘onish va Ma‘rifatparvarlik davrida inson, aql va ilm-fanning roli ustuvor bo‘ldi.

Tarix falsafasining markazida taraqqiyot g‘oyasi turadi. U jamiyatdagi miqdoriy va sifat o‘zgarishlari, ijtimoiy munosabatlarning takomillashuvi va inson taraqqiyotini ifodalaydi. Ayrim olimlar tarixni aylanuvchi jarayon, boshqalari esa uzluksiz yuksalish deb baholagan. Bugungi globallashuv davrida taraqqiyot iqtisodiy o‘sish bilan birga ta‘lim, madaniyat, ijtimoiy adolat va ekologik barqarorlik orqali ham baholanmoqda. Shu bois tarix falsafasi jamiyatning buguni va kelajagini belgilashda muhim ilmiy asos hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda tarix falsafasida taraqqiyot g‘oyasini o‘rganishda tarixiylik, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va mantiqiy tahlil metodlaridan foydalanildi.

Tarixiylik metodi orqali taraqqiyot g‘oyasining qadimdan zamonaviy davrgacha bo‘lgan shakllanish bosqichlari tahlil qilindi. Qiyosiy tahlil yordamida Sharq va G‘arb mutafakkirlarining qarashlari solishtirilib, umumiy va farqli jihatlari aniqlandi. Tizimli yondashuv tarixiy taraqqiyotni siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ma‘naviy jarayonlar bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganish imkonini berdi. Mantiqiy tahlil esa taraqqiyot, sivilizatsiya, progress va regress kabi asosiy tushunchalarning mazmunini ochib berdi. Shuningdek, sivilizatsion va formatsion yondashuvlar asosida taraqqiyot g‘oyasining turli falsafiy talqinlari kompleks ravishda tahlil qilinib, uning zamonaviy tarix falsafasidagi ahamiyati asoslandi.

Natijalar va muhokama. Taraqqiyot g‘oyasining falsafiy asoslari dastlab qadimgi yunon mutafakkirlari qarashlarida shakllangan. Geraklit olam doimiy harakat va o‘zgarishda ekanini ta‘kidlab, rivojlanishni qarama-qarshiliklar kurashi bilan izohladi. Platon va Arastu esa jamiyat va davlat taraqqiyotining qonuniyatlarini tahlil qildilar.

O‘rta asrlarda tarix asosan diniy nuqtai nazardan talqin qilinib, ilohiy iroda bilan bog‘lab tushuntirildi. Avgustin tarixni insonning ma‘naviy kamolot sari harakati sifatida baholagan. Uyg‘onish davrida esa inson aqli, ijodkorligi va faoliyatining jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni kuchliroq e‘tirof etildi. XVIII asr Ma‘rifatparvarlik davrida taraqqiyot g‘oyasi yanada rivojlanib, Volter, Didro kabi mutafakkirlar ilm-fan va ta‘limni ijtimoiy progressning asosiy omili deb baholadilar.

Nemis klassik falsafasida Immanuel Kant taraqqiyotni inson aqli va axloqiy kamoloti bilan bog‘ladi. Georg Vilgelm Fridrix Hegel esa tarixni erkinlik g‘oyasining bosqichma-bosqich qaror

topishi va dialektik rivojlanish jarayoni sifatida tushuntirdi. Ularning qarashlari tarix falsafasining nazariy poydevorini mustahkamladi.

XIX–XX asrlarda tarix falsafasida jamiyat taraqqiyotini izohlashning yangi nazariy yo‘nalishlari shakllandi. Ular orasida sivilizatsion yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur yondashuv vakillari insoniyat tarixini yagona va uzluksiz taraqqiyot zanjiri sifatida emas, balki bir-biridan farq qiluvchi sivilizatsiyalar tarixi sifatida o‘rganish zarurligini ta’kidladilar. Bu qarash tarixiy jarayonlarning o‘ziga xosligi, madaniy xilma-xilligi va har bir xalqning mustaqil taraqqiyot yo‘li mavjudligini asoslashga qaratilgan edi.

Sivilizatsion yondashuvning nazariy asoslari XIX asr oxiri va XX asr boshlarida shakllandi. Ushbu yo‘nalishning mashhur vakillari sifatida N. Danilevskiy, O. Shpengler va A. Toynbi kabi olimlarni ko‘rsatish mumkin. Ular tarixiy taraqqiyotni muayyan xalqlar yoki madaniy-tarixiy birliklar hayoti bilan bog‘liq holda tahlil qildilar. Xususan, Danilevskiy har bir madaniy-tarixiy tip mustaqil rivojlanish qonuniyatlariga ega ekanligini ta’kidlagan bo‘lsa, Shpengler sivilizatsiyalar hayotini tirik organizmga qiyoslab, ularning tug‘ilishi, yuksalishi va inqirozga yuz tutishi haqidagi g‘oyani ilgari surdi. Toynbi esa sivilizatsiyalar taraqqiyotini tashqi va ichki chaqiriqlarga javob berish qobiliyati bilan izohlashga harakat qildi.

Mazkur yondashuvning muhim xususiyatlaridan biri tarixiy taraqqiyotning ko‘p variantlilikini e’tirof etishi bilan izohlanadi. sivilizatsion nazariyaga ko‘ra, insoniyat taraqqiyoti yagona model yoki umumiy qonuniyat asosida kechmaydi. Aksincha, har bir sivilizatsiya o‘zining geografik muhiti, madaniy qadriyatlari, diniy qarashlari va ijtimoiy an‘analari ta’sirida o‘ziga xos rivojlanish yo‘lini bosib o‘tadi. Shu bois tarixiy taraqqiyotni faqat bir xalq yoki bir mintaqaning tajribasi asosida baholash mumkin emas.

Sivilizatsion yondashuvga ko‘ra, insoniyat tarixi yagona chiziqli jarayon emas, balki turli sivilizatsiyalar va madaniy tizimlarning o‘zaro ta’siri asosida rivojlanadi. Bu yondashuv tarixiy taraqqiyotda madaniy xilma-xillik, milliy xususiyatlar hamda ma’naviy qadriyatlarning ahamiyatini yoritadi. XIX–XX asrlarda shakllangan ushbu nazariya tarixni faqat iqtisodiy yoki siyosiy omillar bilan emas, balki din, til, urf-odat va madaniy meros bilan ham bog‘liq holda tahlil qilish imkonini berdi.

XXI asrda taraqqiyot tushunchasi yanada kengayib, iqtisodiy o‘sish bilan birga ta’lim, innovatsiya, inson kapitali, ijtimoiy adolat va ekologik barqarorlikni ham qamrab oldi. Bugungi kunda bilim va axborot strategik resurs sifatida taraqqiyotning muhim omiliga aylangan. Zamonaviy tarix falsafasida barqaror taraqqiyot konsepsiyasi alohida o‘rin tutadi. U iqtisodiy rivojlanish bilan birga ijtimoiy barqarorlik, ekologik muvozanat va inson manfaatlarini ta’minlashni asosiy mezon sifatida belgilaydi.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar ham aynan inson qadrini ulug‘lash va barqaror taraqqiyotni ta’minlash maqsadlariga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir. Mamlakatda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, ilm-fan va innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish hamda aholi farovonligini oshirish

bo‘yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar taraqqiyotning zamonaviy modelini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Bunda milliy tarixiy tajriba, ma’naviy qadriyatlar va umuminsoniy tamoyillarning uyg‘unligi muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ayniqsa, Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi doirasida inson kapitaliga investitsiya kiritish, yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirish va fuqarolik jamiyati institutlarini mustahkamlash ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Bu esa tarixiy taraqqiyotning zamonaviy bosqichida inson omili hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. Shu ma’noda, O‘zbekistondagi islohotlar tarixiy meros va zamonaviy rivojlanish talablarini uyg‘unlashtirgan holda barqaror taraqqiyotning milliy modelini shakllantirishga qaratilgan deb baholash mumkin.

Shunday qilib, zamonaviy tarix falsafasida taraqqiyot g‘oyasi keng mazmun kasb etib, inson, jamiyat va tabiat o‘rtasidagi muvozanatli munosabatlarni ta’minlash bilan bog‘liq kompleks jarayon sifatida talqin qilinmoqda. Bu esa tarixiy taraqqiyotni anglashda iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ekologik omillarning o‘zaro bog‘liqligini hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Muhokama. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, taraqqiyot g‘oyasi tarix falsafasining eng muhim tushunchalaridan biri bo‘lib, jamiyat rivojlanishining mazmuni va qonuniyatlarini anglashga xizmat qiladi. Uning markazida inson va jamiyat takomillashuvi, ijtimoiy munosabatlar hamda madaniy qadriyatlarning rivoji turadi. Tarix falsafasi taraqqiyotni murakkab va ko‘p qirrali jarayon sifatida baholaydi. Shu bois tarixiy jarayonlarni tahlil qilishda iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va madaniy omillarni birgalikda hisobga olish muhimdir.

Bugungi kunda taraqqiyot faqat iqtisodiy o‘sish bilan emas, balki inson huquqlari, ta’lim sifati, innovatsiyalar, ijtimoiy adolat va ekologik barqarorlik orqali ham baholanmoqda. Raqamli texnologiyalar va bilimlar iqtisodiyoti esa taraqqiyotning yangi mezonlarini shakllantirmoqda.

O‘zbekistonda olib borilayotgan islohotlar ham inson qadri, ta’lim, ilm-fan va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish orqali zamonaviy taraqqiyot modelini shakllantirishga qaratilgan.

Xulosa qilib aytganda, taraqqiyot g‘oyasi tarix falsafasining markaziy kategoriyalaridan biri sifatida kishilik jamiyati rivojlanishini anglashda muhim nazariy ahamiyatga ega bo‘lib qolmoqda. Zamonaviy dunyoda taraqqiyotni kompleks yondashuv asosida baholash, inson manfaatlari va barqaror rivojlanish tamoyillarini ustuvor deb bilish tarix falsafasining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Mazkur yondashuv kelajakda jamiyat taraqqiyotining samarali modellarini ishlab chiqish va ularni amaliy hayotga tatbiq etish uchun mustahkam ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, taraqqiyot g‘oyasi tarix falsafasida uzoq evolyutsiya jarayonini bosib o‘tgan. Qadimgi mutafakkirlardan zamonaviy falsafiy maktablargacha bu tushuncha turlicha talqin qilinib, jamiyat rivojlanishining qonuniyatlarini anglashga xizmat qilgan. Tarixiy taraqqiyot haqidagi qarashlarning xilma-xilligi insoniyatning o‘z o‘tmishi va ijtimoiy tajribasiga bo‘lgan munosabati bilan bog‘liq. Turli yondashuvlarga

qaramay, ularni tarixiy jarayonlarning mazmuni va harakatlantiruvchi kuchlarini tushuntirishga intilish birlashtiradi.

Bugungi kunda taraqqiyot tushunchasi iqtisodiy o‘shish bilangina cheklanmaydi. Inson kapitali, ta’lim, ilm-fan, innovatsiya, ijtimoiy adolat, inson huquqlari va ekologik barqarorlik ham taraqqiyotning muhim mezonlari sifatida qaralmoqda.

Globallashuv sharoitida yuzaga kelayotgan ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik muammolar tarixiy tajribani chuqur o‘rganishni talab etmoqda. Tarixiy jarayonlarni tahlil qilish davlat va jamiyat rivojlanishining ustuvor yo‘nalishlarini belgilash hamda barqaror taraqqiyot modellarini yaratishga yordam beradi. Shu bois tarix falsafasi nafaqat o‘tmishni anglash, balki kelajakni ilmiy prognoz qilishda ham muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar — inson qadrini yuksaltirish, ta’lim va ilm-fanni rivojlantirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish — zamonaviy taraqqiyot g‘oyasi bilan chambarchas bog‘liqdir.

Xulosa qilib aytganda, tarix falsafasidagi taraqqiyot g‘oyasi insoniyatning o‘tmishi, buguni va kelajagini anglashda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu g‘oyani har tomonlama o‘rganish va zamonaviy sharoit talablari asosida qayta talqin qilish jamiyat taraqqiyotining strategik maqsadlarini belgilash, inson manfaatlariga yo‘naltirilgan barqaror rivojlanish modellarini shakllantirish hamda sivilizatsion taraqqiyot istiqbollari baholashda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
2. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
3. Gegel G.V.F. Tarix falsafasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2014.
4. Kant I. Tarix falsafasiga doir asarlar. – Toshkent: Fan, 2010.
5. Nazarov Q. Falsafa asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2018.
6. To‘ychiev U. Tarix falsafasi. – Toshkent: Universitet, 2019.
7. Fayzullaev O. Ijtimoiy falsafa. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
8. Jo‘raev N. Tarix falsafasining nazariy masalalari. – Toshkent: Akademnashr, 2017.